

Óvodai énekgyűjtemények a 19. századi Magyarországon

Révészné Pálfi Krisztina

Soproni Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar, Művészeti és Sporttudományi Intézet
tanársegéd 0009-0005-0915-8052 | MTMT: 10082326

KEYWORDS

- *music education*
- *kindergarten*
- *19th century*
- *songs*
- *note*

KULCSSZAVAK

- *zenei nevelés*
- *óvodatörténet*
- *19. század*
- *énekek*
- *kotta*

ABSTRACT

Kindergarten song collections in 19th century Hungary | In my study, I want to give an insight into some of the song collections for young children used in 19th century Hungary. In the course of my research, I will examine three collections of nursery music songs that were in use in Hungary from the mid-19th century, both in nurseries founded by Teréz Brunszvik and in family circles. In the course of my research, I have also included biographical details of Teréz Brunszvik, the founder of the first Hungarian kindergarten, which are of greater relevance to the topic. In my study, I would like to emphasise how the social challenges of a given era are reflected in pedagogical ideas and methods. Thus, in the 19th century, Teréz Brunszvik and her colleagues, drawing on the most modern pedagogical literature of the period, laid the foundations of a modern and forward-looking model and system of early childhood education, which still influences our pre-school education today.

ABSZTRAKT

Tanulmányomban néhány, a 19. századi Magyarországon használt, kisgyermekeknek szánt dalgyűjteménybe kívánok betekintést nyújtani. A kutatás során három óvodai kottás énekgyűjteményt vizsgáltam meg, melyek a 19. század derekától voltak hazánkban használatosak, mind a Brunszvik Teréz által alapított óvodákban, mind pedig családi körben. Vizsgálódásom során kitértem az első magyar óvoda alapítójának, Brunszvik Teréz grófnőnek a téma relevanciája szempontjából jelentősebb életrajzi vonatkozású adataira is. Tanulmányomban hangsúlyt szeretnék helyezni arra, hogy egy-egy adott kor társadalmi kihívásai hogyan tükröződnek a pedagógiai elképzelésekben, módszerekben. Így a 19. században Brunszvik Teréz és társai a korszak legmodernebb pedagógiai szakirodalmából merítve, egy olyan, minden szempontból korszerű és előremutató kisgyermeknevelési modell és rendszer alapjait fektették le, melyek a mai napig hatással vannak óvodai nevelésünkre.

Bevezetés

„Ugye, Glaukón, azért a legfontosabb a zenei nevelés, mivel a ritmus és az összhang merül alá leginkább a lélek mélyébe, és a legerősebben ragadja meg azt, szépalakúságot támasztva benne; ez teszi a lelket szépalakúvá, feltéve, ha valaki helyesen nevelődik, ám ha nem, az ellenkezőjévé”. Maig érvényes gondolatokat olvashatunk Platón *Az állam* című művének Harmadik könyvében. A történelem során filozófusok, tudósok, művészek, pedagógusok foglaltak állást a zenei nevelés személyiségfejlesztő hatása mellett. Az utóbbi évszázad tudományos kutatásai is bizonyítják a kisgyermekkor zenei nevelés fontosságát. Hámori

József szerint: „...,a muzikalitás (és annak fiatalkorban megkezdett kifejlesztése) a teljessé válható emberi személyiség integráns része, amely nélkül nemcsak szépművészetektől esik el az ember, hanem sajátos kommunikációs, az emocionális alapszisztemmel összefüggő, kognitív (megismerő) szférához szorosan tartozó tulajdonság kifejlődésétől (és meglététől) is” (Hámori, 2002, 41). A kisgyermekek mind a zenei készségek, mind az érzelmek megkülönböztetésének szempontjából nagyon fogékonyak. A nyelvi készségek elsajátításához szükséges rugalmasság jelenik meg a zenei elemek elsajátítása területén is. Egy 3-4 éves gyermek ugyanúgy képes érzelmeket társítani egy zeneműhöz, annak tempóját és erejét figyelembe véve, mint egy felnőtt (Hellmuth, 2018).

Előzmények

Hasonló gondolatok jelennek meg a 19. században is a hazai óvodai zenei neveléssel kapcsolatban: „Az óvodai éneklés a „kedélyképzést” is szolgálja: ezt is felismerték már ekkor; kellő hangulatot, jókedvet, elmélyülést képes teremteni, érzelmekre hat, pihentet, frissít.” (Mészáros, 1988, 9). Hazánkban az első „kiskolát” Brunszvik Teréz grófnő alapította, mely 1828. június 1-én nyitotta meg kapuját a budai Krisztinavárosban. Brunszvik gyermeknevelésről alkotott elképzelésére nagy hatást gyakorolt Kant, Pestalozzi és Wilderspin eszmerendszere és munkássága. Az első magyarországi óvoda megalapítója 1775. július 27-én látta meg a napvilágot Pozsonyban. Családjában, különösen apai ágon nagy jelentőséget tulajdonítottak a művészetnek, a kultúrának és a tudománynak. Brunszvik Antal udvari kamarai tanácsos, mind a négy gyermekét kiváló neveltetésben kívánta részesíteni. Ő maga is élénken érdeklődött a pedagógiai kérdések iránt. Zeneszerető ember lévén, a kis Terézt már 3 éves korában zongorához ültette, akinek éleseszűsége, szorgalma, kitartása és kiemelkedő zenei tehetsége már korán megmutatkozott. Kezdetben egy Mathias Rohringer nevű osztrák háztanítótól tanult zongorázni. A gyermek olyan remekül haladt, hogy 6 évesen már hangversenyt adott Buda és Pest arisztokráciája előtt, melyen Rosetti egyik zongoraversenyét adta elő zenekari kísérettel, egy párnával magasított széken (Czeke & H. Révész, 1926). A 18-19. század fordulóján a magyarországi főnemesi hölgyek műveltségének tekintetében kifejeződött a rendi közösség nőideálja, amely leginkább a jó feleségben és háziasszonyban testesült meg, akik a társasági életben is megfelelően (férjükhez méltón) boldogulnak. A leányok korai neveléséről külföldi származású, főleg francia és német ajkú nevelőnők gondoskodtak. Később háztanítót fogadtak a leányok mellé, majd leginkább bécsi leánynevelő intézetekben képezték őket (Gyáni & Szilágyi, 2024). Brunszvik Teréz 12 évesen került Madame Billig leánynevelő intézetébe, ahol a Sankt Peterskirche karnagya,

Josef Preindl zeneszerző volt a zongoratanára. Rendszeres neveltetése 14 éves korában fejeződött be. 1799-ben 24 esztendősen ismerkedett meg a császárvárosban az akkor már ünnepest zeneszerzővel, Beethovennel, akitől zongoraórákat vett (Virág, 2013). Az édesapa, Brunsvik Antal által fontosnak tartott nőnevelés ügyét, az ő halála után, legidősebb és legkedveltebb lánya, Teréz is méltó módon képviselte. Titkos vágya volt egy leánynevelő intézet megalapítása. 1808 októberében Yverdonba érkezett a húgával, hogy meglátogassa Pestalozzi intézetét. Az ott tapasztalt légkör és gyermekszeretet nagy hatással volt rá (Czeke & H. Révész, 1926). Már ekkor körvonalazódott benne a nehéz sorsú gyermekek nevelése iránti elhivatottság. 1826-ban hozzájutott Samuel Wilderspin *Infant school*-ról szóló könyvének első német nyelvű kiadásához, amely az akkori bécsi húsvéti vásárra jelent meg. A kiadvány nagy benyomást tett rá. Ekkor már biztosan tudta, hogy kisgyermek gondozásának és nevelésének szeretné magát oda szánni: „Elfogadom az összes rászoruló gyermeket, akit a Gondviselés nekem szán!” (Czeke, 1939). A könyv fordítójával, egy, a pedagógiai kérdések iránt érdeklődő bécsi üzletemberrel, Joseph Wertheimerrel előbb levélben, majd feltehetőleg személyesen is felvette a kapcsolatot. Wertheimer később sok segítséget nyújtott a grófnőnek az első magyarországi „kisiskola” megszervezésében, mely 1828. június 1-én nyílt meg Budán, Krisztinavárosban (Hornyák, 2003).

Gyermekdalok az óvodában és otthon

„Az óvodai zenei nevelés egyidős magával az óvodával, melyet meghatározott az adott történelmi kor, valamint a különböző pedagógiai irányzatok térhódítása” (Révész & Simon, 2017). Kutatásom során primer forrásból¹ fellelhető három, két magyar és egy osztrák kiadású, óvodai kottás énekgyűjteményt kívánok megvizsgálni. Ezek a következők: Bezerédj Amália *Flóri könyve* című munkája egy 1840-ből való kiadásának digitalizált változata; Kohányi Sámuel *Gyermekdalok* című műve 1871-ből, első kiadás, saját tulajdon; Leopold Chimani *Theoretisch-practischer Leitfaden für Lehrer in Kinder-Bewahranstalten* című munkájának 1832-es első kiadása e-könyv formátumban. Előzményként fontosnak tartok megemlíteni néhány olyan, az óvodai ének-zenei neveléssel kapcsolatos szövegtöredéket, amelyek a Brunsvik-féle óvodák heti jelentéseiből maradtak ránk. Brunsvik Teréz mindhárom budai (krisztinavárosi, vízivárosi, budavári) és a pesti lipótvárosi óvodát is erős kézzel irányította. Mindegyik óvodából heti jelentést kért, ezek közül az 1830. évi január 4-től május 28-ig terjedő időből való feljegyzések maradtak ránk. Kezdetben mindegyik óvodában német nyelven

¹ Primer forrásnak tekintem a nyomtatott- és digitalizált könyveket, naplófeljegyzéseket, szekunder forrásnak pedig a digitalizált újságcikkeket.

énekelték a gyerekek. Később magyar és német nyelven is felcsendültek dalok, attól függően, hogy mi volt az óvodás gyerekek anyanyelve (Mészáros, 1988). A krisztinavárosi óvoda 1830-ból ránk maradt leltára tartalmazza az akkori tanító rendelkezésére álló könyvek jegyzékét. Ezek között három énekgyűjtemény volt: *Herings musikalisches Volksschulen Gesangbuch* 2. kötet, *Nässers: Lieder zum Singen* 1. füzet és *Nägeli's Singstücke* 1. kötet. Ez utóbbi szerzője, Pestalozzi kiváló munkatársa volt, az általa készített énekgyűjteményt egy Pestalozzi-tanítvány, Váradi Szabó János ajánlotta Brunszvik Teréz figyelmébe. A grófnő 1829. október 20-án keltezett levelében megemlíti azt is, hogy a zenei jellegű oktatás és az énektanítás a délutáni órákra kerüljön. A Horváth Ferenc óvó által papírra vetett felsővárosi óvoda heti jelentéseiben szó esik az éneklésről. Ezekből az derül ki, hogy a tanító által előre eltervezett és spontán módon is dalra fakadtak a gyerekek.

„(1830. I. 16.) Szombaton: Nem sokkal később jött Schürer úr, és egy fél órát időzött, miközben néhány dalt ismételtünk és tanultunk... (I. 29.) Pénteken: – Látjátok gyermekek, a tavasz reménye könnyebbé teszi a telet. Ugyanígy az ég reménye is vigasz a jámbor földi szenvedőnek. Ezért énekeljünk most egy tavaszi dalt, és rákezdtek: Jüngst, als Julchens kleine hand stb. Aztán megkérdeztem: Tudjátok-e, mire jó még, hogy most ezt a dalt ismételtük? Gyorsan felelt rá Jankovits: Hogy a régi dalokat el ne feledjük... (III. 18.) Csütörtökön rendkívül örültek a gyermekek e dalnak: Ich kenne ein Gärtchen nach meinem Sinn stb. Ez tanulságos volt a számomra a gyermeki dalok megválasztása szempontjából: A könnyen felfoghatók magyarázat nélkül is tetszenek nekik, a magasröptűek nem tetszenek a legjobb magyarázattal sem, mert azt elfelejtik, és azután a gyermekszerűtlen dalt továbbra is fej és szív nélkül éneklük” (Zibolen, 1965, 134–138). Az óvodák vezetőit már kezdettől fogva foglalkoztatta a „gyermekszerű” dalok kiválasztásának a kérdése. Nagy valószínűség szerint ez a jelző csak a túl hosszú versszakokra vagy a nehezen érthető szövegekre vonatkozott, de a zenei megoldásokra aligha. Az énekeknek eleinte csak a szövegét jegyezték le, előfordult az is, hogy magyar szöveget párosítottak egy német dallammal. Az 1830-as évek végén jelent meg Varga Péter *Nefelejts, vagy azon erkölcsi mondások, énekek és imádságok gyűjteménye, melyekben a pesti belvárosi kisdédóvó intézetben a kisdedek szíveik képeztetésére gyakoroltatnak, ugyan ezen intézet rövid történetével* című kiadványa. 1831-ben felmerült az igény egy magyar nyelvű, tematikusan szerkesztett énekkönyv iránt (Mészáros, 1988).

1840-ben jelent meg Pesten az első kottás, gyermekeknek szóló könyv, a *Flóri könyve*, sok szép képpel, földrajzzal és muzsikamelléklettel, a nemesi származású Bezerédj Amália (1804–1837) munkája, aki igen művelt volt, jól zongorázott, hárfázott és kellemesen énekelt (Bezerédj, 1840). A Flóri könyve a Hidján megalapított óvoda-iskola gyermekeinek és kislányának, Flórinak íródott,

melynek sajtó alá rendezését és megjelentetését Amália korai halála után férje, Bezerédj István vitte véghez. A 135 oldalas könyv csekély részét, 24 oldalt tesz ki a kottás énekgyűjtemény. A könyv, amint az alcímből is kitűnik, széleskörű ismereteket igyekszik átadni a gyermekeknek. A könyvben szereplő versek és énekek tematikája megegyezik a többi európai országéval. Ezek: a helyes magartás szabályai, különféle imádságok, az évszakok, különféle foglalkozások, játékok, melyekhez játékleírás ugyan tartozik, de dallam nem. Mindegyikben érezhető az erkölcsi jobbításra való törekvés. A Flóri könyvében található énekek dallamai általában nagy hangterjedelműek, közepes hosszúságúak, legtöbbjük németes lejtésű. Némelyiknél látszik Bezerédjnek a magyarosításra való törekvése. A szöveg és a dallam ritmikai illeszkedése gyenge (Mészáros, 1988). Az alábbi éneket megtaláljuk a Kohányi Sámuel nevével fémjelzett *Gyermekdalok* című kötetben egy másik dallammal.

FLÓRI KÖNYVE

szép képekkel, földrajzokkal
és
muzsika melléklettel.

Bezerédj Amália.

PESTEN.
KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.
MDCCCXL.

25.

1. Jó a lelkem, most táplál te jóval, val
jól-val, szagporos gyos-tyát csomól
és szagporos szer-jel-val, sok jó írtat
használt, borból del csó-mal, jóval lesz a'
szarvából, ház chet ka-ro-nát.

1-2. kép – Bezerédj Amália Flóri könyve

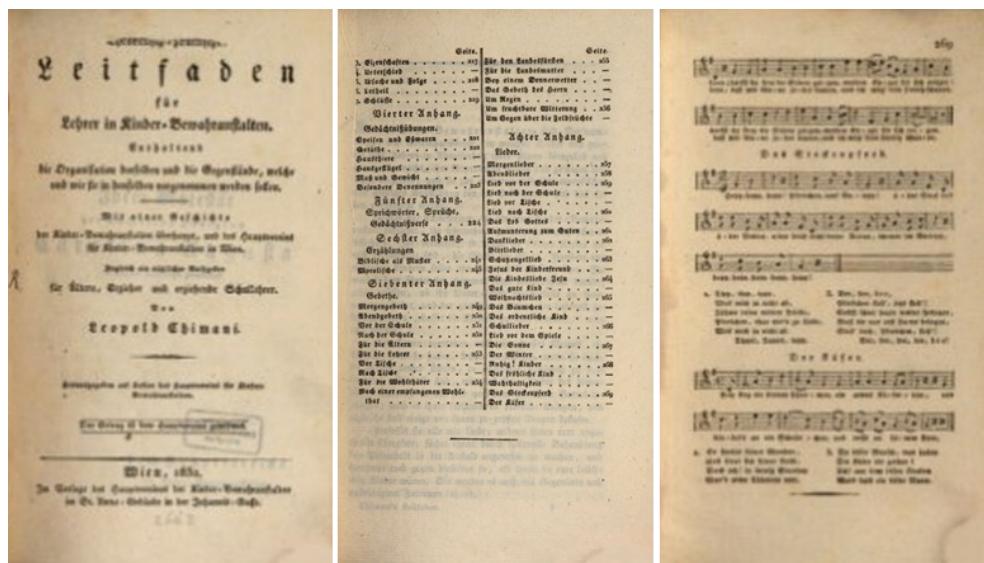
(Forrás: Bezerédj, 1840.; Google Books: <https://tinyurl.com/madnht63>)

1843-ban jelent meg nyomtatásban Pesten, a tolnai óvóképző igazgatójának, Wargha Istvánnak egy óvodásoknak szánt, kottával ellátott énekgyűjteménye, melyet a *Terv a kiseddóvó intézetek terjesztése iránt a két magyar hazában* című könyvének a függelékében közölt. Jelen esetben négy dalról van szó, melyek német dallamra íródott magyar szöveggel szerepelnek. Fontos megemlíteni, hogy a szerző nagyon nagyra tartja az ének hatását az óvodai nevelésben.

Ugyanabban az évben a Kiseddóvó Intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesület számára az Úri utcai és a budai vízivárosi óvoda vezetői arról számoltak be, hogy az óvodai munkát a bécsi Leopold Chimani (1774–1844) *Theoretisch-practischer Leitfaden für Lehrer in Kinder-Bewahranstalten*² című

² Leopold Chimani: *Elméleti és gyakorlati útmutató a gyermekotthonok tanárai számára.*

könyve alapján végzik, amely nagy segítséget nyújtott a hazai óvók számára (Mészáros, 1988). A könyv, amit a szerző szülőknek, nevelőknek és tanítóknak ajánl, 269 oldalon a Szervezeti szabályzaton és a rövid történeti áttekintésen kívül számos, a gyermekek gondozásával kapcsolatos (pl. ápolás, a mozgásigény kielégítése) fejezeteken kívül kitér még a következő kérdésekre: A játék fajtái, Munka a kertben és a szobában, Kézimunka, Szellemi fejlesztés (figyelem, hitelet). Hangsúlyozza a helyes morális karakter megalapozását. Ezt pedagógiai módszertannal támasztja alá, mind elméleti, mind gyakorlati síkon. A 8. fejezet mindössze 12 oldalon tartalmazza a kottás énekgyűjteményt. Az énekek a nap-szakokhoz, az évszakokhoz, az iskolához, a hitelethez a helyes viselkedéshez, az ünnepekhez, a természethez (állat és növényvilág, természeti jelenségek) kapcsolódnak (Chimani, 1832).

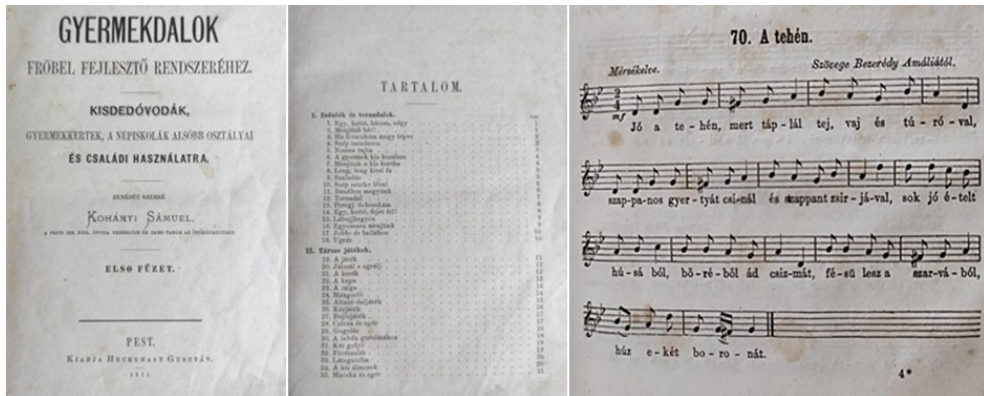

3-5. kép

Leopold Chimani: *Theoretisch-practischer Leitfaden für Lehrer in Kinder-Bewahranstalten* (Forrás: – Chimani, 1832., Münchener Digitalisierungs Zentrum (MDZ): <https://tinyurl.com/5h9fmr95>)

A következő jelentős, magyar gyermekdalokat tartalmazó kottás gyűjtemény, a *Gyermekdalok Fröbel fejlesztő rendszeréhez*, melynek zeneszerzője Kohányi Sámuel volt, 1871-ben jelent meg Pesten Heckenast Gusztáv kiadásában. A következőképpen fogalmaz a könyv előszavában Szabó Endre, a kisdédóvokat képző intézet igazgatója: „Szerző Fröbel nevelési nézeteit tartá szem előtt s művét következő elvekre alapítá: A gyermek össztehetségeivel együttes cselekvésre vágyik, következőképpen minden nevelési eszközt a gyermek cselekvési vágyára kell

fektetni. Így a dalokat is. Oly dalok, melyeknél csupán a száj mozog, nem talál-
nak szíves fogadtatásra, míg ellenben örömmel dalolja a gyermek azon dalokat,
melyek emberek és állatok foglalkozásának utánzására engednek tért, midőn a
gyermek az előtűntetett foglalkozások dalközbeni tényleges utánzása által cse-
lekvést fejthet ki” (Kohányi, 1871, IV). A vizsgált könyv keménykötésű és az I.
és II. füzetet is tartalmazza. Az I. füzethez az Előszót Szabó Endre a kisdédóvó-
kat képző intézet igazgatója írta, a II. füzethez pedig Szerdahelyi Adolf az óvó-
képezde ideiglenes igazgatója. Mindkét tartalomjegyzékben tematikus módon
szerepelnek az énekek. Az I. füzetben indulók, tornadalok, társas játékok és mun-
kadalok, a II. füzetben pedig a beszéd-és értelem fejlesztő énekek találhatók.

6-8. kép – Kohányi Sámuel: *Gyermekdalok*
(Forrás: Kohányi, 1871., a szerző saját felvétele)

A bevezetőben szó esik arról, hogy a dalok szövegének és dallamának igazodnia kell a gyermekek életkori sajátosságaihoz, „fölfogásához”, és az adott tárgyhoz kell illeszkedniük. Kitűnik a könyv olvasása során, hogy Kohányi, akinek úttörő munkásságát mindkét előszóban méltatják, többnyire meglévő szövegekhez komponált zenét (Kohányi, 1871). Az alábbi éneket megtaláljuk a Kohányi Sámuel nevével fémjelzett *Gyermekdalok* című kötetben egy másik dallammal.

A Fröbel-féle zenei nevelésről alkotott elképzelés teret nyert az akkori ma-
gyar viszonyok között, ezért több énekgyűjtemény látott napvilágot, amelyek já-
tékokhoz kapcsolódó dalokat tartalmaztak. A többi között: Kobány Mihály: *Dal-
és játékgűjtemény* (1846) és Tóth István: *Gyermekdalok* (1881) című énekgyűj-
teménye (Révész & Révészné Pálfi, 2024).

Összegzés

Mindhárom vizsgált könyv a 19. század magyarországi óvodapedagógusai által használt kottás énekgyűjtemény. Míg Kohányi Sámuel könyve a fröbeli nevelési koncepcióba illeszkedve kizárólag gyerekdalokat tartalmaz, addig Bezerédj Amália és Leopold Chimani műve, a három vizsgált kiadvány közül a legösszetettebb, célja a zenei nevelésen túl a szélesebb körű ismeretek terjesztése és az erkölcsi nevelés. Az énekek a korabeli európai kiadványokhoz hasonlóan, a többi között, a hitélettel (imádságok), az állat- és növényvilággal, a helyesnek tartott viselkedéssel, a természeti jelenségekkel, az iskolával foglalkoznak. Bezerédj és Chimani könyvében találhatók gyermekjátékok, a hozzájuk tartozó játékleírással együtt. Bezerédj és Kohányi művei magyar nyelven íródtak, ami a vizsgált időszakban fontosnak tartott nemzeti öntudat elmélyítését már a gyermekkorban igyekeztek megalapozni. Mindhárom énekgyűjteményben a német eredetű, illetve a „németes jellegű” dallamok dominálnak, és többször előfordul, hogy ugyanazt a dallamot véljük felfedezni német, illetve kissé kerékbe tört magyar szöveggel. Kohányi Sámuelnél már látható a „magyaros” dallamra való törekvés. A könyveket mindhárom szerző a nevelőknek és a családoknak egyaránt ajánlotta.

Felhasznált irodalom

- Bezerédj, A. (1840): *Flóri könyve*. Heckenast, Budapest.
- Chimani, L. (1832): *Theoretisch-practischer Leitfaden für Lehrer in Kinder-Bewahranstalten*, Verlag des Hauptvereines der Kinder- Bewahranstalten, Wien.
- Czeke, M. & H. Révész, M. (1926): *Gróf Brunszvik Teréz élet- és jellemrajza, emlékirata*. Kisdenevelés, Budapest.
- Czeke, M. (1939): *Brunszvik Teréz grófnő naplói és feljegyzései (1808–1812)*. S. n., Budapest
- Gyáni, G. & Szilágyi, A. (2024): *Az arisztokrácia tündöklése és bukása Magyarországon, 1700–1957*. HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.
- Hámori, J. (2002): Az emberi agy és a zene. In: *Hang és lélek: Új utak a zene és a társadalom kapcsolatában*. Magyar Zenei Tanács, Budapest, 41.
- Hellmuth Margulis, E. (2018): *A zene pszichológiája*. Pallas Athéné könyvkiadó, Budapest.
- Hornýák, M. (2003): *Első óvodánk története (Buda-Krisztinaváros) 1828–1867*. Brunszvik Teréz Szellemi Hagyatéka Alapítvány, Martonvásár.
- Kohányi, S. (1871): *Gyermekdalok Fröbel fejlesztő rendszeréhez*. Heckenast, Pest.
- Mészáros, I. (1988): *Óvodai zenei nevelésünk másfél évszázada*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Platón (1988): Az állam. In: Jánosy I. (ford.): *Az állam*. Gondolat, Budapest.
<https://tinyurl.com/4mvyjncw>
- Révész, J. & Révészné Pálfi, K. (2024) 19. századi, gyermekjátékokról szóló művek a Helikon Könyvtár gyűjteményében. In: Pásztor E. J. (szerk.): *A játékról komolyan : Tanulmányok a játékkutatás legújabb eredményeiről*. Soproni Egyetem Kiadó, Sopron, 55-67.
<https://doi.org/10.35511/978-963-334-545-0-05>
- Révész, J. & Simon, I. Á. (2017): A kisgyermekkorai nevelés történelmi változásai és mai paradigmái. In: S. T. Váradi J. (szerk.): *Sokszínű Zenepedagógia*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 25.
- Virág, I. (2013): *A magyar arisztokrácia neveltetése 1790–1848*. Líceum Kiadó, Eger.
- Zibolen, E. (1965): *Óvodai hétköznapiak a régi Pest-Budán*. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.

• A tanulmányban előforduló webes hivatkozások legutolsó ellenőrzési időpontja: 2025. november 1.